

Sanasta Sanaan

Matti Liljeqvist

STI 10.11.2010

Wilhelm Gesenius

Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius (3.2.1786 – 23.10.1842) aloitti filosofian ja teologian opinnot Helmstedtin yliopistossa 1803. Sieltä hän siirtyi Göttingeniin jatkamaan opintojaan. Valmistuttuaan 1806 hän pääsi dosentiksi Göttingeniin, jossa hän opetti mm. latinaa, hepreaa ja arabiaa. Vuonna 1810 hänet kutsuttiin professoriksi Halleen, jossa hän toimi kuolemaansa saakka. Nykyään häntä nimitetään ”nykyaikaisen heprean sanakirjatyön isäksi”.

Göttingenissä ollessaan hän aloitti heprean sanakirjojen teon talvella 1806-1807. Ensimmäinen osa teoksesta *Hebräisch-deutsches Handwörterbuch des Alten Testaments* ilmestyi vuonna 1810 ja toinen osa 1812. Hän julkaisi siitä lyhyemmän version *Neues Hebräisch-deutsches Handwörterbuch, einer für Schulen umgearbeiteter Auszug, etc.* vuonna 1815. Tämän Gesenius itse myöhemmin julkaisi neljänä painoksena saksaksi ja yhtenä latinaksi. Toisen laitoksen isosta sanakirjastaan Gesenius julkaisi vuonna 1823 nimellä *Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*. Kirjan myöhempi saksankielinen, neljäs laitos, joka ilmestyi 1834, on sittemmin toiminut käytännöllisesti katsoen kaikkien myöhempien laitosten pohjana. Geseniuksen kuoleman jälkeen seuraavan laitoksen toimitti Franz Dietrich 1857.

Paitsi heprean sanakirjaa Gesenius julkaisi myös kieliopin *Hebräische Grammatik*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1813 (ja 28. laitos Emil Kautschin toimittamana vuonna 1910). Tätä seurasi vuonna 1815 *Geschichte der hebräischen Sprache*, johon Gesenius oli koonnut kieliopillisia ja sanakirjaan liittyviä huomioitaan, ja vuonna 1817 *Ausführliches Lehrgebäude der hebräischen Sprache*, jossa Gesenius käsitteli heprean kieliopin ilmiöitä.

Gesenius esitteli sanakirjan laatimisen periaatteensa sanakirjansa ensimmäisen osan alussa. Tietolähteitä olivat: 1. itse VT:n heprea, 2. perinteinen tieto hepreasta ja 3. sukulaiskielet.

1. Heprean sanojen käyttö VT:ssä oli ensisijainen määriteltäessä niiden merkitystä. Usein esiintyvien sanojen osalta se on helpompaa, mutta harvoin tai vain kerran esiintyvien sanojen osalta vaikeampaa. Kuitenkin merkitys löytyy näissäkin tapauksissa usein lauseyhteydestä. Sanojen merkitysten tutkimisessa tärkeä apuväline on konkordanssi. Tällöin edetään usein tutusta merkityksestä harvinaisempaan. Runoudessa voidaan apuna käyttää parallelismia, mutta siinä on oltava varovainen, koska paralleeli voi viedä ajatusta eteenpäin tai esittää vastakohtan edelliselle.
2. Perinteisen tiedon hepreasta Gesenius jakoi kahteen osaan: vanhoihin käännöksiin ja rabbiinisiin selityksiin. Vanhimmat käännökset ovat peräisin ajalta, jolloin vielä osattiin hepreaa. Joskus käännöksen tarjoama merkitys oli hävinnyt myöhemmästä hepreasta, mutta säilynyt esim. arabiasassa. Käännöksiin osalta Gesenius antoi seuraavat säännöt: 1. on otettava huomioon käännöksen ikä ja laatu, 2. käännös itse oli ensin mahdollisesti palautettava alkuperäiseen asuunsa, 3. käännöksiä oli vertailtava keskenään, 4. käännöksistä ei saanut viittauksia sanajuuriin ja etymologiaan.
3. Sukulaiskielet Gesenius jakoi kolmeen osaan: 1. aramea, 2. kanaantilaiset kielet (esim. foinikia ja myöhemmät heprean murteet), 3. arabia. (On syytä muistaa, että akkadia ei siihen aikaan vielä tunnettu.) Gesenius arvosti erityisesti arabiaa heprean sanojen selittämisessä.

Yksi tärkeä ratkaisu Geseniuksen sanakirjatyössä oli järjestää kaikki sanat aakkosjärjestyksessä, kun edeltävissä sanakirjoissa ne oli (samoin kuin vielä esim. arabian sanakirjoissa) järjestetty juurikonsonanttien mukaisessa aakkosjärjestyksessä. Tätä hän perusteli mm. sillä, että kaikkien sanojen etymologiasta ei ollut tietoa. Kustakin hakusanasta hän viittasi todennäköiseen juureen ja päinvastoin. Tämän tarkoituksena oli helpottaa sanakirjan käyttäjää.

Sanakirjatyön vaikeus tulee hyvin esiin etsittäessä sanojen juuria ja etymologiaa. Jotkin selitykset ovat muuttuneet eri laitoksissa. Esim. juuri אור* on selitetty vuoden 1815 sanakirjassa tarkoittavan: *olla voimakas*, 1823: *olla ensimmäinen* (arabian vaikutuksesta) ja 1834: *kääntyä*. Vaikka sanajuurta ei itsessään esiinny Raamatun teksteissä, sillä on merkitystä selitettäessä sen ilmeisiä johdannaisia.

Geseniuksen sanakirjasta on hänen kuolemansa jälkeen tehty uusia laitoksia. Vuonna 1915 julkaistun 17. laitoksen jälkeen siihen ei ole enää tehty muutoksia, vaan siitä on vain otettu uusia painoksia. Vuonna 1987 ilmestyi kuitenkin sanakirjasta aivan uusi laitos, joka sai numerokseen 18. Se on kuitenkin niin erilainen, että sitä voi pitää eri sanakirjana, joka on vain rakennettu vanhan pohjalle. Se kilpailee David J. A. Clinesin toimittaman klassisen heprean sanakirjan kanssa, jota oli valmisteltu pitkään, kunnes sen ensimmäinen osa ilmestyi 1993.

Muita sanakirjoja

Geseniuksen ja Clinesin väliin sijoittuu Ludwig Koehlerin ja Walter Baumgartnerin toimittama *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, joka ilmestyi vuonna 1958. Se perustui Geseniuksen aloittamalle käytännölle laittaa sanat aakkosjärjestykseen. Sanoille on annettu etymologioita ja vertailtu niitä sukulaiskielten sanoihin. Erityisesti akkadin ja ugaritin aineistoa on käytetty hyväksi.

Koehler-Baumgartnerista on vuodesta 1994 alkaen julkaistu viisiosainen, laajennettu ja korjattu versio, jonka saa myös CD:nä.

Sheffieldin yliopiston projektina on julkaistu vuodesta 1993 alkaen 8-osaista sanakirjaa *The Dictionary of Classical Hebrew*, jonka 7. osan on tarkoitus ilmestyä tässä kuussa. Kuten nimi jo kertoo, kyseessä ei ole pelkästään VT:n heprean sanakirja, vaan aineistossa ovat mukana piirtokirjoitukset, Qumranin tekstit ja Sirakin kirja. Sarjasta on valmistettu myös lyhennetty laitos, joka on ilmestynyt 2009 ja sisältää myös vielä ilmestymättömän 8. osan sanaston.

Sanakirjan tekemisestä

Kun ajattelee sitä työmäärää, joka Geseniuksella on ollut omana aikanaan, ei voi olla ihailematta lopputulosta. Voi vain arvailla paperilappujen ja vihkojen määrää. Ja mikä työ onkaan ollut oikolukemisessa. Vaikka tiedetäänkin, että sen ajan kirjapainojen latojilla on ollut sekä kreikan että heprean taito, on silti pitänyt tarkistaa vedokset moneen kertaan ja pitää huoli siitä, että kaikki pilkut ja pisteet ovat paikoillaan.

Siihen verrattuna nykyaikana sanakirjan tekeminen on helppoa. On tietokone, jolla voi suoraan kirjoittaa painovalmista tekstiä, mikä vähentää oikoluvun määrää. On tietokantoja, joista voi nopeasti hakea sanojen esiintymiä viitteineen. On lukuisia käännöksiä – vanhoja ja uusia –, joista voi tarkistaa jonkin vaikean sanan käännösratkaisuja ja tehdä niiden perusteella oman ehdotuksensa. Kaikesta teknisestä kehityksestä huolimatta on heprean ja kreikan sanakirjoissa silti käytettävä merkintää (mahd.) – mahdollisesti, koska aina ei voi tietää sanan tarkkaa merkitystä. Silti on parempi antaa jokin ehdotus sanan merkitykseksi kuin jättää se täysin avoimeksi. Klassinen esimerkki tästä on psalmeissa usein esiintyvä sana סָלָה. Kukaan ei tiedä nykyään, mitä se tarkoittaa; onko se lyhenne vai jokin oikea sana. Siksi se yleensä jätetään kääntämättä. Onneksi se ei ole itse tekstin ymmärtämisen kannalta tärkeä sana.

Heprean kielen ongelmia

Yksi heprean ongelma suomeen verrattuna on erilainen ajattelutapa – ja siitä johtuvat sanojen merkityserot. Ajatellaanpa vaikka liikkumista merkitseviä sanoja. Hepreassa mennään tai tullaan kertojan näkökulmasta käsin. Joko mennään tai tullaan sisään **בוא** tai mennään tai tullaan ulos **יצא**. Samoin – ilmeisesti vuoristoisesta maastosta johtuen – kuljetaan ylöspäin **עלה** (esim. Jerusalemiin) tai alaspäin **ירד** (esim. Egyptiin).

Toinen mielenkiintoinen alue liittyy ilmansuuntiin. Heprealaisen ajattelun mukaan lähdetään siitä, että katsotaan itään **קדם**, mikä tarkoittaa sekä itää, että edessä olevaa. Tällöin etelä on oikealla **ימין**, mikä tarkoittaa sekä etelää että oikealla puolella olevaa. Vastaavasti vasemmalla **שמאל** on pohjoinen. Selän taakse **אחור** jää länsi (näin Job 23:8-9). Toki ilmansuunnista käytetään myös muita sanoja. Itä on auringon nousun suunta **מזרח (שמאל)** ja länsi vastaavasti auringon laskun suunta **מערב**. Sana **קדם** sisältää myös toisen heprealaisen ajatusmallin; se tarkoittaa myös menneisyyttä. Ajatus on, että ihminen näkee sen, mikä on mennyt, mikä on historiaa, mutta hän ei näe tulevaisuutta – se on selän takana **אחורון**. Ihminen kulkee tulevaisuuteen selkä edellä – toisin kuin meidän ajattelussamme.

Heprean kieli – samoin kuin muutkin seemiläiset kielet – rakentuu yleensä kolmen juurikonsonantin varaan. Siksi monet sanakirjat lähtevät liikkeelle näistä konsonanteista, kuten esim. Brown-Driver-Briggsin sanakirja. Kielihistoriasta johtuen jotkin konsonantit ovat muuttuneet. Esim. arabiaassa säilynyt ero konsonanttien **ع** ja **غ** välillä – vaikkakin merkitty vain diakriittisellä pisteellä – on hävinnyt hepreassa. Tämä selittää osittain sen, miksi sanajuurella **ערב** on ainakin neljä eri merkitystä (BDB:ssä kuusi). Yksi näistä, iltaan ja länteen liittyvä, on alun perin ollut **grb**, mikä näkyy esim. arabian Pohjois-Afrikkaa tarkoittavassa sanassa **مغرب** [magrib]. Tosin vielä jää jäljelle kolme sanajuurta, joiden etymologia on selvitettävä.

Kolmen juurikonsonantin metsästystä haittaavat sanat, joissa on vain kaksi tai sitten neljä konsonanttia. Kaksikonsonanttiset sanat ovat yleensä sukulaisuuteen liittyviä, esim. **אב, isä, בן, poika, אח, veli**, ja tällaisina ehkä hyvin vanhaa perua. Nelikonsonanttiset ovatkin sitten eri lukunsa. Voisi hyvin ajatella, että skorpionia tarkoittava sana **עקרב** ja **עטלף** *lepakko* olisivat lainasanoja jostakin ei-seemiläisestä kielestä, mutta ne voivat myös olla sanajuuria, joihin on lisätty alkuun **ע** tai sitten keskelle **ר / ל**.

Neljä konsonanttia nominissa on ehkä helpommin selitettävissä – jos sitä yleensä tarvitsee selittää – kuin liiat konsonantit verbeissä. Yksi mielenkiintoinen verbi on **תרגם**, kääntää (kielestä toiseen). Itse kyllä johtaisi sen akkadissa ja ugaritissa esiintyvistä verbistä RGM, *puhua*, johon on liitetty alkuun refleksiivisyyttä tai resiprookkisuuutta ilmaiseva T, jolloin merkitys olisi *puhua keskenään, keskustella*. Tästä olisi sitten ajatus siirtynyt keskusteluun eri kieliä puhuvien kesken. Heprean teksteissä verbi esiintyy vain kerran (Esrä 4:7) ilmaisemassa siirtymää arameankieliseen jaksoon. Näin sen voi hyvin ymmärtää aramealaisiksi lainasanaksi, joka on saanut vaikutteita akkadista.

Sanasta Sanaan

Luennon otsikko viittaa selvästikin siihen, miten Raamatun sanoista löytyy viitteitä Jeesusukseen. Eräs tärkeä linkki löytyy itse sanasta *sana*. Johanneksen evankeliumin alussahan puhutaan Sanasta, **λόγος**. Se on käännetty hepreaan sanalla **דבר**, mikä on selvästi oikea vastine. Hepreassa on kaksi tärkeää sanajuurta, jotka liittyvät puhumiseen: **אמר** ja **דבר**. Näistä ensimmäinen ilmaisee sitä, että joku sanoo jotakin. Se kiinnittää huomiota puheen sisältöön, asiaan. Usein esiintyvä sanan muoto on **לאמר**, jota voisi meillä hyvin vastata kaksoispiste. Se kertoo, että nyt seuraa puheen sisältö.

Verbi דבר ilmaisee itse puhumista, sitä että joku puhuu. Siinä ei kiinnitetä huomiota puheen sisältöön. Kuitenkin siitä johdettu nomini דְבָרִים sisältää sen, mitä joku sanoo. Sen voisi kääntää vastineilla *sana, mielipide, käsky, puhe, kertomus, asia, asiasisältö*. Kun ajattelee tältä pohjalta Sanaa Joh 1:1:ssä, mieleen nousee ajatus siitä, että Jumalalla on tärkeää asiaa meille. Onhan Sana itse Jumala. Jumala itse on hänen puheensa asiasisältö. Jumala itse tulee Sanassa maailmaan. Samalla kaikki se, mitä Jumala on aikaisemmin sanonut, on tuo Sana. Hän sisältää käskyt ja lain. Tältä pohjalta voisi ajatella Paavalin ajatuksen, että Kristus on lain loppu (Room. 10:4) tarkoittavan, että kaikki laki oli Kristuksessa ”ja niin tulee vanhurskaaksi jokainen, joka uskoo.”

Kirjallisuutta:

Miller, Edward Frederick: *The Influence of Gesenius on Hebrew Lexicography*. AMS Press Inc. New York 1966